İBNÜ'L-ARABÎ

ZAMAN VE KOZMOLOJİ

MUHAMMED HACI YUSUF

ÇEVİREN: KADİR FİLİZ

NEFES

Prof. Dr. Muhammed Hacı Yusuf, Suriye ve Cambridge'de fizik eğitimi gördü. Fizik üzerine sahip olduğu akademik kariyerin yanında İbn Arabî üzerine çalışmalarda bulundu. Telif ettiği Arapça eserler: *Sülûk-i Kalb, Şems-i Mağrib (The Sun of the West), İ'câz-ı Beyân fî Sîreti Şeyh Ramazan. Tercümeler: Tercümân-ı Eşvâk* ve hâlihazırda *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin tamamının İngilizceye çevirisi ile uğraşmaktadır.

İçindekiler

Tablo Listesi 9
Figür Listesi 10
Teşekkür 13
Takriz 15
Türkçe Baskıya Önsöz 17
Önsöz 19
Kısaltmalar 22
Giriş 25

1 Kozmoloji ve Zaman 29
1.1 Erken kozmolojik modellerin kısa özeti 29
1.2 Modern kozmoloji 32
1.3 Modern kozmoloji teorilerinin özeti 34
1.4 İbnü'l-Arabî'nin kozmolojisinin ana hatları 36
1.5 Felsefe ve bilimde zamana giriş 47
1.6 Yunan felsefesinde zaman 49
1.7 Erken dönem İslâm felsefesinde zaman 50
1.8 Batı felsefesinde zaman 54
1.9 Modern bilimde zaman 56
1.9.1 Eğimli zaman ve Büyük Patlama 57
1.9.2 Zamanın yönü [The arrow of time] 58
1.9.3 Zaman yolculuğu 58
1.9.4 Kuantum zamanı 60
1.10 İbnü'l-Arabî'nin zaman anlayışı 61

2 İbnü'l-Arabî'nin Zaman ve Günler Mefhumlarının Genel Yönleri 65
2.1 Zaman nedir? 65
2.2 Fiziksel zaman ve mânevî zaman 70
2.3 Dünyanın kökeni 71

2.4 Zamanın kökeni? 78
2.5 Mekân-zaman ve ışık hızı 79
2.6 Hareket 83
2.7 İzâfî ve eğri zaman 86
2.8 Zamanın ayrık tabiatı 91
2.9 Zamanın sadrı 94
2.10 Dairesel ve devirli zaman 95
2.11 Hayatın iki devri 98
2.12 Günler 98
2.13 Diğer feleklerin ve Esmâ-i Hüsnâ'nın günleri 104
2.14 Gündüz ve gece 107
2.15 Ferd günü 110
2.16 Anlar 112
2.17 Gelecek, şimdi ve geçmiş 115
2.18 Ebediyet [Eternity] 116
2.19 Dehr 117
2.20 Zamanın diğer ifadeleri 120

3 İlâhî Haftanın ve Yedi Gününün Önemi 121
3.1 Teoloji ve astronomide haftanın önemi 122
3.2 Dört temel zaman dairesi 125
3.2.1 Gün 127
3.2.2 Hafta 127
3.2.3 Ay 127
3.2.4 Sene 128
3.3 Birincil zaman dairesi olarak hafta 129
3.4 Haftanın yedi gününün ilâhî kaynağı 131
3.5 İlâhî haftanın günlerinin önemi 136
3.5.1 Yaratılışın 'ilk günü' (el-Ahad, Pazar) 137
3.5.2 Yaratılışın 'ikinci günü' (el-İsneyn, Pazartesi) 139
3.5.3 Yaratılışın 'üçüncü günü' (es-Sülâsâ', Salı) 139
3.5.4 Yaratılışın 'dördüncü günü' (el-Erbaa, Çarşamba) 140
3.5.5 Yaratılışın 'beşinci günü' (el-Hamîs, Perşembe) 140
3.5.6 Altıncı gün: Toplanma günü (el-Cum'a, Cuma) ve özel saati 140
3.5.7 Yedinci 'dinlenme günü' (es-Sebt, Cumartesi): 'Ebediyet günü' 144
3.6 Zaman-mekân ve altı günde yaratılış 148

4 Zamanın Asıl Akışı 153
4.1 Asıl şe'n günleri 154
4.2 Devreden günler (Eyyâm-ı tekvîr) 155
4.3 Çekilip alınan günler 156
4.4 Birbirine geçen günler 160
4.4.1 Birbirine geçen günlerin gösterilişi 162
4.4.2 Birbirine geçen günlerin önemi 164
4.5 Yedi günün Zodyak'taki hareketi 164
4.6 Şe'n/Olay çeşitleri 166
4.7 Saatler, dakikalar ve saniyeler 169

5 Vahdet ve Kesret 173
5.1 Tasavvuf ve felsefenin zıt yaklaşımları 174
5.2 Kesrete karşı vahdet 177
5.3 Allah'ın birliği ve esması 183
5.4 Âlemin metafizikî üçlenmesi (teslisi) 187
5.5 Vahdet-i Vücûd 190
5.6 Hep yenilenen yaratılışın ilkesi (Tecdîd-i halk) 196

6 Evrenin Cevher-i Ferd modeli 201
6.1 Üç hipotez 201
6.1.1 Cevher-i Ferd 202
6.1.2 Yeniden yaratılış ilkesi 202
6.1.3 Zamanın asıl akışı 202
6.2 Cevher-i Ferd 203
6.3 Cevher-i Ferd'in farklı isimleri 204
6.4 Cevher'in yapısı 208
6.5 Unsur-ı a'zam 211
6.6 Makro-evrendeki analojiler 214
6.6.1 Hacerü'l-Esved ve Kâbe 214
6.6.2 Mânevî hiyerarşi 216
6.6.3 Harflerin dünyası 217
6.6.4 Esmâ-i ilâhînin hiyerarşisi 219
6.7 Gölgelerin yayılması 219
6.8 Yaratılış senaryosu: Bir film olarak dünya 223

7 Cevher-i Ferd Modeli ve Modern Fizik için Anlamı 229
7.1 İhtimallerin testi 230
7.2 Zamansız hareket 233

7.3 Eşzamanlılık....236
7.4 Zeno Paradoksu....237
7.5 Ayrıklık ve süreklilik....239
7.6 EPR Paradoksu....241
7.7 Sebebiyet ve tümevarım....244
7.8 Süper sicimler ve ilm-i huruf....248
7.9 Maddenin özellikleri....253
7.10 Gayb âleminin boyutları....253
7.10.1 Hak....255
7.10.2 Melekler....257
7.10.3 Cinler....260
7.10.4 İnsanlar....261
7.10.5 Âhiret....261

Bibliyografya....265
Dizin....282

Tablo Listesi

Tablo 2.1 – Bazı feleklerin ve esmâ-i ilâhînin günleri.....97
Tablo 3.1 – İlâhî haftanın yedi günüyle yedi semâ, yedi dünyevî bölge, esmâ-i ilâhî, Ay menzilleri ve Arap alfabesinin harfleri arasındaki tekabüliyeti göstermektedir.....135
Tablo 4.1 – Çekilip alınan günler.....158
Tablo 4.2 – İç içe geçen günler (sadece Pazar gününün örneği).....161
Tablo 4.3 – İç içe geçen günler (bütün günler) 163
Tablo 4.4 – Nefsin, şe'n günlerinde (Dünya'daki) faaliyeti ve yedi göğün katkısının oranları 168

Figür Listesi

Figür 1.1 – Amâ ve Arş-ı İstivâ'ya doğru içerdikleri. 41
Figür 1.2 – Arş-ı İstivâ ve Kürsî'ye doğru içerdikleri 42
Figür 1.3 – Kürsî ve sabit yıldızlara doğru içerdikleri 43
Figür 1.4 – Sabit Yıldızlar Feleği ve Dünya'ya doğru içerdikleri..... 44
Figür 2.1 – Dâire-i hayat 99
Figür 2.2 – Gökyüzünde gece ve gündüz..... 109
Figür 3.1 – İlâhî karesel kural 126
Figür 4.1 – Çekilip alınan günler 159
Figür 4.2 – İç içe geçen günler ve devreden günler ile ilişkisi. 162
Figür 4.3 – Zodyak ve günlerin Zodyak içindeki hareketi 166
Figür 5.1 – Hak, Mümkün varlıklar ve İmkânsız. 178
Figür 6.1 – Bilinebilir şeylerin farklı türlerinin özeti..... 211
Figür 6.2 – Varlığın farklı bölümleri (Kaynak: *İnşâü'd-Devâir*, s.19).... 212
Figür 6.3 – İnsanların tavaf ettiği Kâbe. Hacerü'l-Esved,
Kâbe'nin kapıya yakın köşesindedir. 215
Figür 6.4 – Kâbe'yi tavaf etmek, Unsur-ı A'zam'ın Cevher-i Ferd'i
yaratmasına benzerdir. 216
Figür 7.1 – 0 boyut, yani ne genişliğe ne uzunluğa ne de derinliğe sahip
sadece bir nokta. 255
Figür 7.2 – 1 boyut, bir doğru parçasıdır.. 259
Figür 7.3 – 2 boyut, bir birim karedir. 260
Figür 7.4 – 3 boyut, bir birim küptür. 261

Bu nâçiz eseri
Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî Hazretleri'nin aziz ruhlarına,
Rahmetli anne ve babamın ruhlarına,
Desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşime,
oğullarım Abdullah ile Yusuf'a ve kızım Fatma'ya,
Müslüman kardeşlerime ve benî âdem kardeşlerime
ithaf ediyorum.

Teşekkür

Prof. James Morris'e takdir ve teşekkürlerimi sunuyorum. Kendileri olmasaydı bu eser tamamlanamazdı. Kıymetli yorumları ve bahisleri, bu gölü meydana getiren nehirlerdir. Bu kitap Prof. Ian R. Netton'un serisinde yayınlandı. Teşvik ve desteklerinden ötürü kendilerine teşekkür ederiz. Bütün dostlarıma da çok teşekkür ederim. Kendileriyle faydalı ve önemli tartışmalar yaptığım, çeşitli geri bildirim ve eleştiriler aldığım meslektaşlarıma da teşekkürler ederim. Bazılarının isimlerini burada zikretmek istiyorum: Prof. Radi el-Jishi, Prof. Ahmed Barbour, Dr. Ahmed S. Achter ve Cuma el-Ahmed.

Takriz

Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç

Şâir-i muazzam Şeyh Gâlib'in o meşhur "*Hoşça bak zâtına ki zübde-i âlemsin sen*" dizesinde insan ile zübdesi olduğu âlem arasında kurulmak istenen irtibat sadece şiirsel ve duygusal bir irtibat mıdır acaba? Düşünce tarihi boyunca bütün büyük filozoflar, insan ve kozmos irtibatı ve bu bağlantının süresi olan "zaman" mefhumu üzerine pek çok söz söylemişlerdir. Yukarıdaki mısraın sahibi Gâlib'in de mensup olduğu tasavvuf düşüncesinde ise bu ilişki aynı zamanda bir organik ilişkidir. Bu durumda bütün kâinat insanda var olanın açılımından ibaret olur. İnsan kozmosun sırrı, kozmos ise İnsan'ın dışa vurumudur. Yani insan yaratılışın merkezindedir. Bu yaratılışın mütemâdîliği ise "zaman" denen bir gerçeği ortaya çıkarır. Bütün oluşlar o zamanın içerisinde tezahür eder. Bu durumda fizik âlem metafiziğin uzantısı olunca zamanın efendisi de insan olur. Zamanı tanımlamak için onlarca tabirin geçtiği muhteşem bir düşünce mektebi ortaya çıkar. "Vakit", "müddet", "hîn", "sermed", "ezel", "ebed", "dehr", "asr", "şehr", "yevm", "saat", "an" vb. gibi onlarca tabirle hep birer yönü anlatılmaya çalışılır.

Sûfî mütefekkirler, maddî zamandan mânevî zamana geçerek zamanın hakîkatini anlamanın ancak Hak yolunun sâliki olup ân-ı dâim'e ermekle mümkün olacağını söylerler. Onlara göre hakîkat ülkesinin şahları olan peygamber ve velîler seni duyular âleminden geçirip, zaman ve mekân perdesini Hakk'ı bilen can gözünden kaldırıp, vuslat kemendini ezel sarayının burcuna attığında himmet ayağını kıdem sofrasına koyarsın. Artık orada zaman kavramı kalmaz. Evvel, âhir hepsi aslında bir ân-ı dâimdir. Nitekim Hz. Muhammed: "*Rabbinizin katında sabah ve akşam yoktur.*" demiştir... Bu dereceye ve bu makama erişen kimse isterse bir saatte bin yıllık yol gider ve gelir. Dilese bin yılda olacak ibadet ve taatleri bir anda yapar. İbnü'l-vakt olmaktan Ebu'l-vakt olmaya geçer. Resûlullah (s.a.s) madde ve mekân ülkesinden ve zaman dairesinden ileri geçip bütün mâsivâdan uzaklaştı. Zaman ve mekân boyutunu aşıp Allah'ın zâtından gayri her şeyden ayrıldı. Kendi varlığını Hak Teâlâ'nın varlığında yok edip Hak'la bâkî oldu. O

zaman onun hakkında şu âyet indi: "*Muhammed*, *hiçbirinizin babası değildir velâkin Allah'ın Resûlüdür.*" O makamda O'na rahmet hil'ati giydirdiler.

Zat tecellîsinin alâmetleri şudur: Bütün renkler ve nakışlar götürülür, zaman ve mekân kalkar, sâlike mîraç hâsıl olur. Sâlik, mîraç ettiğinde yedi göğü ayağının altında görür. Hakk'ın zâtının nuru; yeri, zamanı ve belirtisi olmaksızın ansızın ortaya çıkar. O anda kâinat yok olur, bütün sıfatlar kaybolur. O zaman öyle bir yere erişirsin ki sen bütün varlıklar olursun. Burada sonsuz bir gidiş başlar. Bütün perdeler kalkar; Hakk'ın zâtı görünür. Yer, gök, arş, cisim, ruh, her şey yok olur, onların izi bile kalmaz. Yönden münezzeh olarak Hak ortaya çıkınca his ve hayal de kaybolur. Kendini yine kendisi görür.

Muhyiddin-i Arabî der ki evliyânın arasında her zaman 24 kişilik bir grup vardır, ne eksik ne de fazladır. Onlara "ricâl-i feth" derler. Allah evliyâya hangi sırları ve ilimleri açarsa onlar vasıtasıyladır. Allah onları saatlerin sayısına göre ayarlamıştır; her biri bir saat içindir. Zamanın hakîkatini bu ustalar bilir.

Çok değerli arkadaşım, hem fizik üstadı Prof. Dr. Muhammed Hacı Yusuf'un Cambridge Üniversitesi'nde yaptığı doktora tezi olan elinizdeki bu eseri, Zamanın Hakîkatini anlamış böylesi büyük bilgelerden İbnü'l-Arabî'nin kozmolojisi üzerine mühim bir çalışmadır. Türkçeye tercümesi sahasında büyük boşluğu dolduracak ümidindeyim. Kendisi üniversitede fizik okutan bir akademisyen olmanın yanı sıra İbnü'l-Arabî mektebine mensup bir Nakşî dervişidir de. Bu eserinin yanı sıra İbnü'l-Arabî'nin *Tercümânü'l-eşvâk* şiir kitabını da İngilizceye çevirmiştir. Aslında bu eseri, 2008 senesinde yitirdiğimiz Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre üstadımızın görmesini çok isterdim. Bir dönem Fen Fakültesi Dekanlığı da yapmış bir fizik profesörü olmanın yanı sıra ehl-i tarik bir sûfî, hatta bir mürşit olan bu kıymetli şahsiyetle yaptığımız Kuantum Fiziği ve tasavvuf sohbetlerimizi unutamam. Ruhu şâd olsun…

Bu eserin tercümesinde büyük emeği olan mütercim arkadaşımızı ve eseri yayınlayan Nefes Yayınları'nı tebrik ederim. Bursevî'nin konunun özüne müteallik şu sözlerinin, bu kitabı okuyan herkesin âmin diyeceği bir dua olmasını niyaz ederim…

Nûr-ı Zât ide tecellî nâgehan
Bîzaman ve bîmekân ve bînişan
Gaib ola gözden o dem kâinat
Garka vara hep nuût ile sıfat
Bir makâma varasın anda ey can
Cümle varlık sen olasın bîgüman

Türkçe Baskıya Önsöz

Prof. Muhammed Hacı Yusuf

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde Yüce Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yarattığını okuyoruz ve bu günlerin uzunluklarının, bizim günlerimize benzeyip benzemediğini veya Allah'ın bir şeyler yaratmak için bir sürece ihtiyacı olup olmadığını merak ediyoruz. Aynı zamanda Yüce Allah'ın, Kur'an'da, "sizin hesabınıza göre bin yıl kadar tutan bir gün" ve elli bin seneye eşit olan gün gibi farklı uzunluklara sahip farklı günlerden bahsettiğini de görüyoruz. Bununla beraber günler, aylar, yıllar gibi kelimelerin Kur'an'da geçmesine rağmen "zaman" kelimesinin hiç geçmediğini de biliyoruz. Son olarak günün iki parçadan -gündüz ve gece- ibaret olduğunu biliyoruz ve Yüce Allah günün bu iki parçası arasındaki bazı mühim ilişkilerden bahsediyor. Örneğin: Allah gündüzü geceden çekip alıyor [*salkh*] (Yâsîn, 37); gündüzden geceye, geceden de gündüze devrediyor [*tekvir*] (Zümer, 5) ve gündüzü geceyle, geceyi de gündüz ile örtüyor [*yuğşî*] [(A'râf, 54), (Ra'd, 3)]. Fakat bunların içinde en önemli olanı, Yüce Allah'ın gündüzün içine geceyi, gecenin içine de gündüzü geçirmesidir [*yulic*] [(Hac, 61), (Lokman, 29), (Fâtır, 13), (Hadîd, 6)].

Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî, bu esrarlı ontolojik meselelerin dipsiz deryasına dalmaya muktedir tek münevver âlimdir. İbnü'l-Arabî yukarıda bahsettiğimiz âyetleri ve öteki benzer âyetleri, fizik ve kozmolojideki birçok fenomenle beraber bizim günlük sıradan gözlemlerimizi de açıklamaya yetkin eşsiz bir kozmolojik modelin formüle edilmesine bağlayabilmiştir. Hatta bu eşsiz kozmolojik model, EPR ve Zeno Paradoksu gibi bilim ve felsefedeki kafa karıştırıcı târihî çıkmazları çözmektedir.

İbnü'l-Arabî'nin Kur'ân'ın kozmolojiye dair âyetlerinin bu dipsiz deryasından çıkarttığı incilerden ilki *Cevher-i Ferd* dediğimiz kozmolojik modeldir. Bu kozmolojik model, tarihte ilk kez zaman ve mekânı birlikte ele alarak Hafta'nın önemini temel bir birim olarak açıklamaktadır. Çünkü

günün ve yılın aksine, bir haftada herhangi bir astronomik devir meydana gelmediği için haftanın herhangi bir astronomik anlamı yokmuş gibi gözükmektedir.

Bu müthiş teori, birbirine geçen günler düşüncesine dayanmaktadır. İbnü'l-Arabî bu düşünceyle aslında zamanın her lahzasında, kürede vukū bulan yaratılışın tam bir haftasının var olduğunu göstermektedir. Örneğin: Şu an bir yerde sabah, başka bir yerde öğlen ve daha başka bir yerde ise akşam; işte bunların hepsi tam bir günü ortaya çıkarmaktadır. Diğer altı gün ise kitapta açıklanacağı üzere mekânı izah etmektedir.

Bundan ötürü gerçek şu ki Allah kozmosu altı günde mekân olarak yaratmaktadır ("yarattı" değil, yaratmaktadır) ve zaman, yani zamanın her tek ânı olarak arşın üzerine istivâ etmiştir [(A'râf, 54), (Yûnus, 3), (Ra'd, 2), …] ve bu günler bizim günlerimize eşittir fakat birbirlerine geçmiştir ve ayrıca, kitapta tam olarak açıklandığı üzere gündüzleri gecelerinden aşırı karmaşık bir işlem ile alınmıştır.

Bu kitap, yayımlandığı 2008 yılından beri bilimsel çevrelerde büyük bir etkilenmeyi tetikledi ve ümit ediyorum ki bu Türkçe tercüme, hâlen birçok kitabında gömülü bir halde ve keşfedilmeyi bekleyen İbnü'l-Arabî'nin hikmetinin tanıtılmasına yardımcı olur. Bu eseri Türk okuyuculara kazandırmak için gösterdikleri azim ve gayretlerinden ötürü NEFES YAYINEVİ'ne içten teşekkürlerimi ve derin takdirlerimi ifade etmek istiyorum ve bu büyük emeklerinin neticesi olarak Yüce Allah'ın onları taltif etmesi için niyaz ediyorum. Okuyucuların da bu kitabı ilgi çekici ve ferasetli bulmalarını diliyorum. Ayrıca okuyucuların, Kur'an ile Kozmos arasında daha fazla irtibat tesis etmelerinde bu kitabın yardımcı olacağını ümit ediyorum.

Önsöz

Prof. James W. Morris, Boston College

Çeşitli dînî geleneklere mensup talebeler, modern öncesi bilim ve felsefe tarihi mütehassısları, başlıca dinlerin metinleri ve teolojileri içindeki kozmoloji ve (yaratılışın girift problematiklerini de içeren) metafiziğin detaylı sembolik açıklamalarının yüzyıllar boyunca sahip olduğu merkeziyetinin farkında olmuşlardır. Bu açıklamaların, bu dînî gelenekler içindeki genellikle, okumuş seçkin kimseler tarafından paylaşılan müşterek bir dilin ve anlayışın çerçevesini tesis eden astronomi ile kozmolojinin felsefî ve bilimsel şemalarına karşılık gelerek oynadıkları önemli rolü idrak etmişlerdir. Modern öncesi zamanlarda, kilit öneme sahip bu yorumlayıcı işlev, bilhassa her üç İbrâhimî dinin okumuş inananları tarafından büyük bir oranda paylaşılan, karmaşık Helenistik felsefî ve kozmolojik disiplinler söz konusu olduğunda çok önem arz etmekteydi. Bilim ve din arasında varsayılan "karşıtlık" hakkında bugünün yaygın gazeteci klişeleri hesaba katıldığında bu kitap, yakın bilimsel devrimlerden önceki, geç dönem İslâmî düşüncenin merkezî geleneklerinin her yerindeki karmaşık, felsefî ve metinsel unsurların birbirine nüfuz edişlerinin yararlı bir hatırlatıcısı ve zengin, detaylı bir açıklamasıdır. Aynı zamanda Prof. Hacı Yusuf'un modern bir fizikçi olarak eğitimi ve uzmanlığı, onun, kitabın ilgi çekici son bölümünde, İbnü'l-Arabî'nin erken kozmolojik ve teolojik düşüncelerinin, modern fiziğin kozmolojik teorilerindeki (özellikle Sicim Teorisi) çok yakın gelişmelerle ve kavrayışlarla mukayese edilebileceği şaşırtıcı yollar önermesine imkân tanımaktadır. Bu anlamda bu çalışma, F. Capra'nın *Tao of Physics*'i gibi son dönem popüler çalışmalara paralel daha iddialı İslâmî bir örnek sunmaktadır.

Birçok esere imzasını atmış Endülüslü Sûfî yazar İbnü'l-Arabî (1165-1240), bugün çoğunlukla bir mistik ve ârif olarak bilinse de, ciltlerce olan yazıları -ve özelikle bu çalışmanın başlıca kaynağı olan şaheseri, *Fütûhât-ı Mekkiyye*- sürekli olarak, İbn-i Sînâ ve İhvânü's-Safâ'nın popüler mânevî

risaleleri gibi daha önceki Müslüman filozofların ve bilim adamlarının fikirlerine, teorilerine ve kozmolojik şemalarına atıflarda bulunmaktadır. Bu yüzden bu kitap, daha önceki Helenistik düşünürlerde bulunan ve onları takip eden İslâmî felsefe ve bilim gelenekleri tarafından büyük oranda benimsenen standart kozmoloji ve zaman teorilerinin açıklanmasıyla başlıyor. Ancak İbnü'l-Arabî'nin kozmolojik fikirlerinin en yaratıcı ve aşina olunmayan yanları -özellikle onun, yaratılışın kozmik sürecinin farklı, hep yenilenen (*tecdîd-i halk)*, süregiden ve anlık doğası anlayışı- Kur'an'daki esrarlı ve karmaşık bir şekilde örülmüş sembolik ifadelerden bir araya getirilmiştir. Bu yüzden bu kitabın merkezî bölümlerinin odak noktası ve yeni akademik katkısı, zamanın ve yaratılışın bu yoğun Kur'ânî sembolizminin kastedilen anlamlarını ve referanslarını açıklamasında ve netleştirmesinde yatmaktadır. Bu durum, çok boyutlu dünya anlayışının ayrıntılı sistematik şerhlerinin İbnü'l-Arabî'nin birçok temel eserinde kendi göstermesi gibidir. Bu iddialı tartışmayla ilgilenen her okuyucu, bu tartışmayı en azından Kur'ân'ın ve onun metafizik öğretilerinin haksız bir şekilde ihmal edilmiş -ancak muhtemelen pek merkezî ve kaçınılamaz- boyutu tarafından sunulan düşündürücü zihnî çıkmazların ve (bu boyutun) sembolik zenginliğinin artmış bir idrakiyle terk edeceklerdir.

Sondan bir önceki bölümde yazar, modern fizikte İbnü'l-Arabî'nin fikirleriyle muhtemel kıyaslamaları ele almadan, ontolojinin diline ve İbnü'l-Arabî öğrencilerinin çok daha aşina oldukları bir konuya -vahdet ve kesretin paradoksal ilişkilerine- ve erken Neo-Platonculuğun ve diğer dünya dinlerinin metafiziklerinin karşılaştırılabilir düşünce formlarına dönmektedir. İbnü'l-Arabî'nin sahip olduğu Kur'ânî sembolizmin ve buradaki teknik terminolojinin başlangıçtaki (uzman olmayanlar için) yabancılığına rağmen, İbnü'l-Arabî'nin ilâhî Kaynak ve onun sonsuz tezahürleri arasındaki gizemli ilişkileri kavraması ve onları açıklama şekli, açıkça Platon'un *Parmenides*'inde ana hatları çizilen alternatif ontolojik hipotezlerin klasik diyalektik sıralamasını yansıtmaktadır. Bugün tabii ki hiç kimse o tekrarlanan metafizik problemleri yaratılışın teolojik diliyle düşünmeye alışık değildir. Ama Prof. Hacı Yusuf bu noktayla, İbnü'l-Arabî'nin Kur'ân'ın karmaşık lafzî işaretlerini detaylı bir şekilde açıklamasıyla aydınlanan eşyanın, ilâhî kozmogonik yaratılışının hem zamansal hem de ontolojik boyutlarının ana hatlarını belirtmektedir.

Bu kozmik yaratıcı sürecin insânî psikolojik ve tecrübî boyutlarının büyüleyici *fenomenolojisi* de, İbnü'l-Arabî'deki ve sonraki Müslüman filozoflardaki

(daha önceki Sûfîler ve mistik düşünürlerle birlikte) ilgi çeken tartışmaların konusudur. Ancak bu yakından ilişkili konunun detaylı incelemesi aynı derecede geniş çapta ve orijinal bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu yüzden yazar, bu ilgili konuyu sağduyulu bir şekilde bir kenara bırakarak ontoloji ve zamanın, son ve daha spekülatif bölümde ana hatlarını verdiği modern teorik fiziğin kıyaslanabilir yaklaşımlarıyla doğrudan bağlantılı olan boyutlarına yoğunlaşmaktadır.

Bu meydan okuyan ve düşündürücü çalışma, İslâm'ın en temel, yaratıcı, ilham veren ve bilindiği gibi en zor düşünürlerinden birinin yazılarında bulunabilecek en zor konular üzerine yapılmış, yıllarca süren bir araştırmanın ürünüdür. Böylece İbnü'l-Arabî'nin dilini ve düşüncelerini takip etmeyi zor bulanlar bile (din ve bilim hakkındaki günümüzün egemen kamusal söylemindeki) ile (kozmoloji, ontoloji ve teolojinin temel insânî meselelerine dair geçerli kavrayış ve yaklaşım yollarımızdaki) görece kifayetsizliğin, düşüncesizliğin ve entelektüel eksikliğin fazlasıyla takdir gördüğü okumalarından kesinlikle ayrılacaklardır.

Kısaltmalar

Bu kitap, temel olarak İbnü'l-Arabî'nin önemli eseri *Fütûhât-ı Mekkiyye*'ye dayanmaktadır. Çünkü kitapta sık sık bu esere referanslarda bulunmaktayız. Kullanacağımız kısa referans biçimi şöyledir: [X.000.00], yani [cilt. sayfa.sıra]. Sıra numarası olmadığı zamanlar, referansımız bütün bir sayfayı içermektedir. Kullandığımız *Fütûhât*, Bulak baskısının (1329/1911) özdeş baskısıdır. Bu baskı, 20 cm'ye 27 cm boyutundaki her sayfası 35 satırdan ve her cildi de 600-700 sayfadan müteşekkil 4 cilt halinde yayınlamıştır. Dört ciltten oluşan yeni baskıların bazı farklılıklar arz ettiğini burada hatırlatmamız gerekmektedir.

İbnü'l-Arabî'nin diğer eserleri (örneğin: *Eyyâm-ı Şe'n* ve *Mesâil*) ve İbnü'l-Arabî ile ilişkili diğer önemli eserler (mesela William Chittick'in iki önemli eseri: *The Sufi Path of Knowledge* [*SPK*] ve *The Self-disclosure of God* [*SDG*]) için de kısa referans formları kullandık. Osman Yahya'nın İbnü'l-Arabî eserleri tasnifi ve İbnü'l-Arabî'nin *Mesâil* isimli eseri dışında kısa referans formlarını sayfa numarası takip etmiştir. Bu istisnalarda ise sayfa numarası yerine liste numarasını belirttik.

Kur'ân-ı Kerîm'den yaptığımız referansları ise şu şekilde belirttik: [xx: y]; x burada sûre numarasını, y de âyet numarasını belirtmektedir. Hadîs-i şerifler için ise bilinen birçok hadis kitabını içeren *Kenzü'l-Ummal* isimli eseri kullandık. Bu eserden referansları, kitapta geçen hadis numaralarıyla, yani [*Kenz*: 0000] olarak verdik. Aşağıdaki tablo, kitabımızdaki referans kısaltmalarını göstermektedir.

Kısaltmalar	**Eserin Aslı**
Kenz	Al-Muttaqî Al-Hindi (1989) *Kanz Al-Ummâl,* Beirut: Mu'assasat Al-Risâla
Fütûhât	Ibn Arabî (n.d) *Futûhât Al-Makkîyya*, vols. 1-4, Beirut
Füsûs	Ibn Arabî (1946) *Fusûs Al-Hikam,* Cairo: n.p; Ebû Alâ Affifi
Dîvân	Ibn Arabî (1996) *Dîwân Ibn Arabî*, Beirut: Dâr Al-Kutub Al-Ilmiyya, ed. Ahmad Hasan Basaj
Eyyâm-ı Şe'n	Risale no: 5, *Rasâ'il Ibn Arabî*, Beirut: Dâr Ihya Al-Turath Al-Arabî; Haydarabad baskısının yeniden baskısı
Ukletü'l-Müstevfiz	*'Uqlat Al-Mustawfiz, including Kitâb Inshâ' Al-Dawâ'ir and Kitâb Al-Tadbîrât Al-Ilâhiyya fi Islâh Al-Mamlaka Al-Insâniyya, Leiden: Brill; in Kleinere Schriften des Ibn Al-'Arabî,* ed. H. S. Nyberg
İnşâü'd-Devâir	Ibn Arabî, *Kitâb Inshâ' Al-Dawâ'ir, in Kleinere Schriften des Ibn Al-'Arabî, ed. H. S. Nyberg*
et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye	*Kitâb Al-Tadbîrât Al-Ilâhiyya fi Islâh Al-Mamlaka Al-Insâniyya,* in Kleinere Schriften des Ibn Al-'Arabî, ed. H. S. Nyberg
Dürre-i Beyzâ	Ibn Arabî (2002-04) *Risâlat Al-Durrat Al-Baydâ'*; Rasâ'il Ibn 'Arabî, Beirut: Mu'assasat Al-Intishâr Al-'Arabî, ed. Sa'îd 'Abd Al-Fattâh, vol. II: 131-145
Tenezzülât-ı Leyliyye	Ibn Arabî (2000), *Al-Tanazzulât Al-Layliyya fi Al-Ahkâm Al-Ilâhiyya* Majmû'at Rasâ'il Ibn 'Arabî, Beirut: Dâr Al-Mahajjat Al-Baydâ, vol. II: 5-66
Tenezzülât-ı Mevsiliyye	*Al-Tanazzulât Al-Mawsiliyya fi Asrâr Al-Tahârât Wa-l-Salawât Wa-l-Ayyâm Al-Asliyya*

	Majmû'at Rasâ'il Ibn 'Arabî, Beirut: Dâr Al-Mahajjat Al-Baydâ, vol. II: 67-314
Kitâbü'l-Ezel	I. ciltteki 11. kitap: *Rasâ'il Ibn Arabî*, Beirut: Dâr Ihya Al-Turath Al-Arabî; Haydarabad baskısının yeniden baskısı
el-Mu'cemu's-Sûfî	Al-Hakim, S. (1981) *Al-Mu'jam Al-Sûfî: Al-Hikma fi Hudûd Al-Kalima*, Beirut: Dandarah
SPK	Chittick, W. C. (1989) *The Sufi Path of Knowledge: Ibn Al-'Arabi's Metaphysics of Imagination*, Albany, NY: SUNY Press
SDG	Chittick, W. C. (1998) *The Self-disclosure of God: Principles of Ibn Al-Arabi's Cosmology,* Albany, NY: SUNY Press
OY	Yahya, O. (1964) *Histoire et Classification de l'oeuvre d'Ibn 'Arabî,* Damascus: Institut français
EP	Edwards, P. (ed.) (1967) *The Encyclopedia of Philosophy,* 8 vol., New York: Macmillan Publishing
EI²	Bianquis, T. and Bosworth, C. E. (1987) Vandonzel E. J., W. P. Heinrichs (edts.) *Encyclopaedia of Islam,* 9 volumes, Leiden: Brill

Giriş

İbnü'l-Arabî İslâm tarihindeki, özellikle Tasavvuf ile İslâm felsefesi ve teolojisi hususunda, en seçkin şahsiyetlerden birisidir. Bu kitapta biz, onun kozmolojisini ve bu kozmolojik bağlamda özellikle zaman görüşünü, mümkün olduğu yerlerde onun yaklaşımlarını modern fiziğin ilgili sonuçları ve ilkeleriyle karşılaştırarak incelemek istiyoruz. Böylelikle İbnü'l-Arabî'nin kendisinden önceki ve hatta kendisinden sonraki hiçbir filozof ya da bilim adamı tarafından tartışılmamış, benzersiz ve kapsayıcı bir zaman görüşüne sahip olduğunu göreceğiz. Bu yeni zaman ve kozmoloji görüşünün, dünya anlayışımızı derinleştirebilecek ve genişletebilecek bütünsel bir kozmos anlayışı inşa etmek için kullanılabilecek bazı yollarını tartıştığımız son iki bölümde, bu görüşün modern fiziğin günümüz kozmolojik modellerinin bazı eksiklik ve çıkmazlarının muhtemel çözümü için de kullanılabileceğini göreceğiz.

Açılış bölümünde ele aldığımız üzere, hiç şüphe yok ki zaman; fiziğin, kozmolojinin, felsefenin ve teolojinin en önemli meselelerinden birisidir ve bu alanlarda yüzlerce kitap ve makale yayınlanmıştır. Ancak İbnü'l-Arabî'nin zaman kavramı, örneğin onun tartışmalı *vahdet-i vücûd* anlayışını anlamak için merkezi bir rol teşkil etmesine rağmen bu çalışmaların hiçbirisi onun eşsiz zaman anlayışını kozmolojik boyutlarıyla ele almamıştır. Bu ihmalkârlığın muhtemel sebebi genellikle İbnü'l-Arabî'nin kullandığı zor sembolik dil olmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Arabî bu konuyu mevcut eserlerinin hiçbirisinde -*Fütûhât*'ın, başlıkları doğrudan zamanla alâkalı olan 59., 291. ve 390. bölümlerinde bile- doğrudan ele almamıştır, bu yüzden biz onun genel kozmolojik zaman anlayışını, birçok eserine dağılmış değerlendirmelerinden, şaheseri *Fütûhât'tan* ve diğer kitaplarındaki değişik bağlamlardan bir araya getirmek durumundayız. Dolayısıyla bu kitap, İbnü'l-Arabî'nin daha geniş kozmoloji ve kozmogonisinde zamanın bütün ilgili boyutlarını ortaya koymaya yönelik ilk kapsamlı girişim olarak düşünülebilir.

İlk bölümde kozmosla ilgili farklı fizik teorilerini ve modellerini kısaca ele aldıktan sonra, ikinci bölüme İbnü'l-Arabî'nin kozmosunu biraz detaylıca tasvir ederek başlıyoruz. Sonra konunun önemini göstermek ve konuyu İbnü'l-Arabî'nin modeliyle ilişkilendirebilmek için, felsefî ve bilimsel bir noktadan, zamanla ve onun özellikleriyle ilgili farklı felsefî görüşlerin geniş bir değerlendirmesini sunacağız. Daha sonra ikinci bölümde, takip eden bölümlerde daha detaylı bir şekilde geliştirilecek olan İbnü'l-Arabî'nin genel zaman ve *günler* kavramlarını açıklayacağız.

İlk olarak söylemeliyiz ki İbnü'l-Arabî, zamanı, bir gerçek ve müstakil varlığı olmaksızın, insan *muhayyilesinin* bir ürünü olarak düşünür. Bununla birlikte onu yine de varoluşun dört temel bileşeninden biri olarak sayar. Biz bu hayâlî *zaman* kavramına, olayları ve bizim için semâvî feleklerin ve diğer fiziksel nesnelerin pratik tanımlayıcı hareketlerini kronolojik olarak düzenlemek için ihtiyaç duyarız. Ancak İbnü'l-Arabî'ye göre gerçek var oluş, içlerinden hareketin gözlemlenebildiği harekete ya da zamana (ya da mekâna) değil, sadece hareket eden, gerçekte var olan şeye atfedilebilir. Böylece İbnü'l-Arabî, zamanı -tabii zaman ve fevk-i tabii zaman olarak- ikiye ayırır ve ikisinin de ruhun iki kuvvesinden doğduğunu söyler: Sırasıyla kuvve-i ameliyye ve kuvve-i ilmiyye. Daha sonra bu hayâlî zamanın devrî, dairesel, izâfî, ayrık olduğunu ve homojen olmadığını ifade etmektedir. İbnü'l-Arabî ayrıca, -Kur'ân'ın özel bir kullanımından ve zamanın daha önceki Arapça kavramlarından yararlanarak- günün, gündüzün ve gecenin kesin tanımlarını vermekte ve bu tanımların, semâvî feleklerin (dünya da dahil) izâfî hareketleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca her feleğin kendi *günleri* vardır ve o günler normal olarak bizim dünyadaki sıradan gözlemlenebilir günlerle ölçülebilmektedir.

3. bölümde (ve 6. bölümde de), İbnü'l-Arabî'nin zaman ve kozmoloji kavramında yaratılışın ilâhî *haftasının* merkezî önemini açıklayarak önemli sonuçlara varacağız. İlk olarak şunu söylemeliyiz ki İbnü'l-Arabî günden ya da başka bir zaman biriminden ziyade kozmik, ilâhî haftayı temel zaman devri olarak kabul eder. Bu sebeple İbnü'l-Arabî, dünyanın nasıl yedi (kozmik, ilâhî) *günde* yaratıldığını, bu günlerin neler olduğunu ve yaratılışın haftasının günleri *(Week's Days of creation)* ile Allah'ın yedi esmâsı arasında yatan ontolojik ilişkiyi açıklar. İbnü'l-Arabî ayrıca, bu kozmik haftanın bütün günlerinin, son gün (Cumartesi) de dahil olmak üzere, hepsinin Cumartesi günü (yani ebediyet günü) meydana geldiğini belirtir. Bu karmaşık her an yenilenen ilâhî yaratılış anlayışı zamanın ve mekânın

hakîkî birliktelik kavrayışının temelini oluşturmaktadır. Bu kavrayışa göre dünya mekân olarak *altı günde* (Pazar'dan Cuma'ya) yaratılmıştır ve sonra Cumartesi günü, bizim zaman olarak algıladığımız süreçte zaman olarak gösterilmiştir veya izhar edilmiştir. Ancak biz bu Altı Günde yaratılışın ve müteakiben dünyanın yedinci günde ortaya çıkışının karmaşık sürecini kendi normal zamanımızdaki tek bir an olarak düşünürüz. Aslında Kur'ânî işaretlere ve â*riflerin* (*urefâ*) (5. bölümde açıkladığımız) benzer tecrübî tasdiklerine dayanarak, İbnü'l-Arabî yaratılan bütün dünyanın yaratılışın hemen sonrasında aniden ve içsel olarak var olmayı durdurduğunu ve sonra yeniden ve yeniden yaratıldığını ifade etmektedir. Onun için, bu yeniden yaratılış süreci birdenbire değil, tedrîcî olarak (seriler halinde) gerçekleşir. Yani hazırlanması altı ilâhî *gün* sürer ve son günde (Cumartesi) ortaya çıkar. Ancak biz -mahluklar- yaratılmış dünyaya sadece yedinci günde (onun *sonsuzluk günü* dediği Cumartesi) şahit olduğumuz için, bu altı gündeki yeniden yaratılışa şahit olmayız. Yani dünyanın altı günde yaratılışı, daima ve yinelenerek her an gerçekleşir. Bu yüzden o ilk ilâhî altı gün aslında zamanın değil, mekânın yaratıcı kökenidir ve zaman sadece yedinci gündedir. Tarihte yeni ve ilk defa yapılan bu *hafta* tasavvuru, zaman-mekânın temel birimi olarak fizikte ve kozmolojide özel ve çok temel bir anlama sahip olacaktır.

Ancak İbnü'l-Arabî'nin zaman kavramında daha önemli olan, yaratılış günü kavramıdır. Yaratılış gününü bölünemez en küçük gün, anlık bir zaman olarak kabul eder ve buna (tüm yaratılışı içerdiği için) içerisinde bizim de yaşadığımız ve saat, dakika, saniye ve benzeri şekillerde dilimlere ayırdığımız normal bir gün içerisindeki bütün "an"lar dahildir. Başlangıçta paradoksal görünen bu kavramı açıklamak için İbnü'l-Arabî -yine başlangıçta gizemli gelen Kur'ânî işaretlere dayanarak- üç çok farklı gün tertibinin *(devrî günler, çıkarılıp alınan günler ve birbirine geçen günler)* farklı doğalarını ve rollerini açıklar. Ayrıca bu durum, zamanın esas akışının hissettiğimiz ve düşündüğümüz kadar yeknesak ve düz olmadığı gerçeğinin altını da çizmektedir. Bu karmaşık gelişmelerin altında yatan ve İbnü'l-Arabî'nin Kur'ân'ı takip ederek vardığı asıl fikir; gözlemlediğimiz gibi birçok (zamansal ve mekânsal) olayın değil, her (aslî kozmik, ilâhî yaratıcı) gün sadece bir yaratıcı *şe'nin* (olayın, vazifenin, halin) meydana gelmesidir. Yaratılışın bölünmez *Fiili* (ve *ânı*) ile mekânsal ve zamansal çeşitliliğin aşikâr fenomenleri arasındaki açık ayrılığı uzlaştırmak için İbnü'l-Arabî, zamanın esas akışının farklı ilâhî *günlerde* karmaşık bir

halde tesis edildiğini belirterek hususi bir yolla gözlemlediğimiz normal günlerimizi yeniden inşa etmektedir. Onun bu çok farklı gün çeşitlerini, karmaşık bir şekildeki anlayışını 4. bölümde detaylı olarak ele alacağız.

İbnü'l-Arabî'nin kozmoloji ve kozmogonisinin daha bilinen öğelerinden birisi, dâimî yeniden yaratılış kaidesidir ve mevzûyla ilişkili bir konu olarak İbnü'l-Arabî'nin tartışmalı *vahdet-i vücûd* anlayışının da ele alındığı 5. bölümde etraflıca açıklanmıştır. Vahdet-i vücûd, İbnü'l-Arabî'nin temel teşkil eden zamanda sonsuz yeniden yaratılış fikri idrak edildiğinde kolayca anlaşılabilmektedir. Bu kapsamlı kozmolojik görüş, onun 4. bölümde tasvir edilen ve üç çeşit güne dayanan zamanın esas akışı anlayışına eklenildiğinde kozmosun yeni eşsiz bir modelinin inşası için kullanılabilir. Bu, "Cevher-i Ferd modeli" olarak adlandıracağımız model, 6. bölümde açıklanmıştır. Bu bölümde, yaratılışın bu farklı yaklaşımına göre izhar edilmiş dünyanın tek bir anda -muazzam hızına rağmen- tek bir iş yapabilen bir süper-bilgisayar gibi çalıştığını ve bilgisayar ekranındaki görüntünün dünyaya benzetilebileceğini anlatacağız. Ekranda sürekli değişen karmaşık resimler görmemize rağmen, o karmaşık görüntü aslında tek bir elektron ışını tarafından tek bir anda bir piksel olarak inşa edilmektedir. Bu hususi örnek, İbnü'l-Arabî'nin merkezî vahdet-i vücûd anlayışının, âlemdeki kesrete rağmen asıl işleyişini kavramamıza yardımcı olacaktır.

Son olarak 7. bölüm, Cevher-i Ferd modelinin modern fizik ve kozmolojinin çeşitli ilkeleri için ne anlama gelebileceğine ve bu tür bir kozmolojik modelinin test edilebilmesinin imkânına tahsis edilmiştir. Özellikle günümüz fizik ve kozmoloji modellerindeki zamanla ilişkili paradoksları ve bunların bu yeni görüşe göre nasıl çözülebileceklerini ele alacağız. İbnü'l-Arabî'nin zaman ve kozmos anlayışının, geleneksel teolojik metafizik görüşleri ile deneysel yöntemlere ve mantığa dayanan çağdaş bilimsel görüşler arasındaki boşluğu potansiyel olarak kapatan yararlı bir görüş olduğu açıkça söylenebilir. *Vahdet-i vücûd* ve altı günde yaratılış açıklamalarına ilaveten İbnü'l-Arabî'nin eşsiz zaman tasavvuru, ünlü EPR Paradoksunu çözmeye yardımcı yollar sağlamaktadır ve böylece modern fiziğin iki büyük teorisini, Kuantum Mekaniği ve İzafiyet Teorisini, uzlaştırmaktadır. Bunlarla beraber Zeno Paradoksuna yeni bir bakış açısı katmakta ve nicelemenin arkasındaki mantığı, yani niceliklerin ya sürekli ya da süreksiz olduğunu açıklamaktadır.